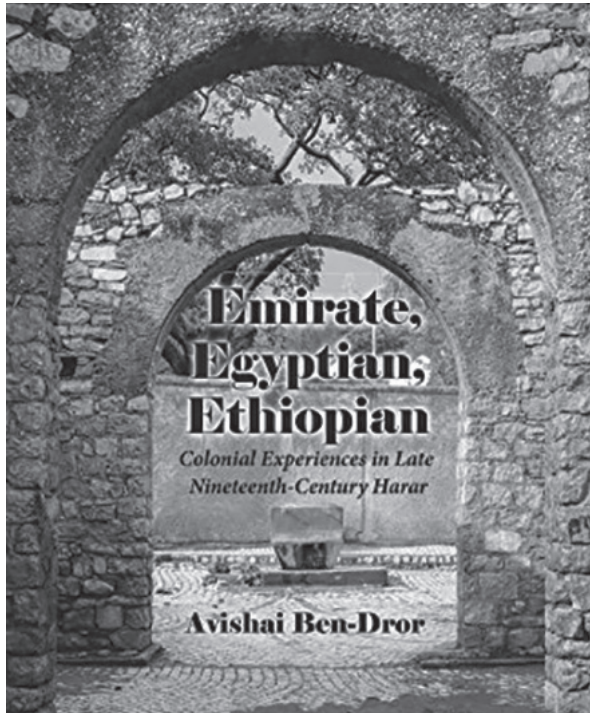

הרר: נקודת מפגש קולוניאלית

לאונרדו כהן

Avishai Ben-Dror, *Emirate, Egyptian, Ethiopian: Colonial Experiences in Late Nineteenth-Century Harar* (Syracuse, 2018)

מאז ראשית שנות השבעים של המאה העשרים התפתחו שני נרטיבים שונים בנוגע להיסטוריה של אתיופיה. את הספר המכונן של הזרם הנרטיבי הראשון, *Church and State in Ethiopia: 1270–1527*, פרסם טדסה תמרת (Taddesse Tamrat) בשנת 1972, ובו הוא פרס את תולדותיה של שושלת שלמה המוקדמת. במרכז דיונו של תמרת עמדו שני מוסדות התווך של הישות ההיסטורית המוכרת כממלכת אתיופיה: המלוכה והכנסייה. ספרו פורץ הדרך נעשה לחלק מהקנון של המחקרים על אתיופיה. באמצעות מקורות אתיופיים רבים הוא אפשר להבין את ההיסטוריה של אתיופיה בראי התמורות שחלו בכנסייה ובמלוכה בתקופה המוכרת כשושלת שלמה המוקדמת. את הנרטיב החלופי למחקרו של תמרת הציג מוחמד חסן (Hassen) בספרו *The Oromo of Ethiopia: A History 1570–1860*, שפורסם ב־1990. חסן התמקד בתולדותיה של קבוצה אתנית ספציפית, הגדולה ביותר באתיופיה של ימינו: שבט האורומו. דגם המחקר בספרו שונה מזה של תמרת. לעומת העיסוק במוסדות המרכזיים של הממלכה, חסן בחר לתאר את ההיסטוריה של אוכלוסייה בעלת מורשת תרבותית כלשהי, שלפי הנרטיב הדומיננטי באתיופיה עמדה בשולי הממלכה, ובתקופות אחדות אף נתפסה כגורם זר וכיריבה.

שתי הגישות אינן סותרות, הן משלימות זו את זו. הן מלמדות אותנו על מורכבותה של כתיבה על ההיסטוריה של מדינה עתיקה כמו אתיופיה, בעלת פסיפס אתני ודתי מגוון. גם על ספרו החדש של אבישי בן־דרור אפשר לומר שהוא תורם להבנת ההיסטוריה של אתיופיה מנקודות מבט שונות, שאינן עולות תמיד בקנה אחד עם התפתחות המוסדות הממלכתיים באתיופיה. הרר, האזור שאליו מכון בן־דרור את הזרקור בספרו, היה כפוף יותר מעשור לשלטון תורכו־מצרי, ולאוכלוסייה שבה גוונים דתיים ואתניים

ד"ר לאונרדו כהן מלמד במחלקה ללימודי המזרח התיכון ובתוכנית ללימודי אפריקה באוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

דוא"ל: leocohen2000@gmail.com

שונים, ובספרו בן־דרור מצליח גם להציג היבטים שונים של ההיסטוריה של הרר ושל האזורים הכפריים סביבה, וגם להציג את האינטרקציה שהייתה בין הגורמים הקולוניאליים המצריים שביקרו בה, המיסיונרים האירופים והאוכלוסיות המקומיות השונות.

שנים רבות היה מקובל לחשוב שאתיופיה התבדלה והסתגרה בשטחה במשך כמאתיים שנה, עקב המשבר והקרע עם המיסיון הישועי. קרע זה אירע במחצית הראשונה של המאה השבע־עשרה, לאחר שבשנת 1633 גירש הקיסר האתיופי את המיסיונרים, רובם ממוצא פורטוגלי. תקופה ארוכה לאחר מכן היו היחסים עם אירופה דלים, ומלאו בספקות ובחשדנות כלפי המוטיבציה והאינטרסים של הגורמים הזרים שניסו להגיע לאתיופיה ולצבור בה השפעה. עם זאת, במקביל, חיזק הקיסר פאסילידס במאה השבע־עשרה את קשריו עם הממלכות המוסלמיות הסובבות אותו. מהלך זה מעורר ספק בנוגע למוסכמה המקובלת על אופייה הבדלני של אתיופיה, ומציע את האפשרות כי ביחסיה הבינלאומיים נהגה הממלכה באופן סלקטיבי, וכי בהתנהלותה בולטת עמדה של אי־אמון כלפי האירופים.

באמצע המאה התשע־עשרה היה אפשר לראות, הן מהצד האירופי הן מהצד האתיופי, ניסיונות לחדש את היחסים בין הצדדים. הקיסר תאודרוס השני היה מעוניין בסיוען ובתמיכתן של מעצמות אירופיות כמו בריטניה כדי להניע

במדינתו תהליך של מודרניזציה. במקביל, בשנת 1875 הגיעה ההתפשטות המצרית עד לאדמות אתיופיה, והעיר המוסלמית המשמעותית ביותר בקרן אפריקה הפכה לשטח כבוש בידי השלטונות המצריים. ספרו של בן-דרור מביא לראשונה נרטיב היסטורי מפורט של התפתחות השליטה הקולוניאלית התורכו-מצרית על חלק משטחה של אתיופיה של ימינו. השתלטות המצרים על חלק זה של אתיופיה נבעה משאיפתם לחבר את סודן לים האדום, ומחקרו של בן-דרור מפרט את ההשלכות הפוליטיות, החברתיות והדתיות של המהלך, ואת השינויים שחלו כתוצאה ממנו.

אחת מאיכויות ספרו של בן-דרור היא היכולת לדון בתופעת הקולוניאליזם באפריקה בהקשר שאינו כולל בהכרח התפשטות של כוחות אירופיים לבנים ונוצריים, אלא אפריקניים, ערביים ומוסלמיים (עמ' 4). בקצרה, אפשר לומר כי הכובשים התורכו-מצרים פעלו בהרר להפרידגמות של משטרים קולוניאליים אחרים באפריקה: הם החליפו את המטבע המקומי, פעלו כדי לקדם תהליכי התאסלמות בקרב האוכלוסייה המקומית, הרחיבו את השטח העירוני ובנו דרכים ומשרדים מנהליים. עוד נבנו בתקופה זו בנייני ציבור חדשים, בתי חולים ומסגדים (עמ' 2). אם כן, הספר מציג את המפגשים השונים שהתפתחו בין הכובשים התורכו-מצרים והאוכלוסיות המקומיות, וכן את התמורות שנוצרו לאחר המהלכים שהוזכרו לעיל, ומתאר גם את ההשלכות ההיסטוריות שהתרחשו בעקבות אלו.

בכתיבתו על השלכות האינטרקציה הקולוניאלית מדגיש בן-דרור את התחזקות התודעה של הקצינים המצרים, שבדומה לסוכנים קולוניאליים באזורים אחרים באפריקה, תפסו את עצמם כנציגי הקדמה, כסוכני תרבות וכמי שקבעו כללים חדשים על פי הסטנדרטים של מקום מולדתם (עמ' 35). מעניין בהקשר זה שימושו של בן-דרור בהגותו של הפילוסוף מישל פוקו, המחבר בין ידע לשליטה. הכוחות המצריים ששלטו בהרר פיתחו את המחקר הקרטוגרפי, הטופוגרפי והאתנוגרפי באזור, והעשירו את הידע בתחומים אלו עד מאוד. מחקרם היה חשוב משום שהוא סייע לכובשים להבין את האזור ואת הדרך הנכונה לפעול בו (עמ' 53). המצרים, כותב בן-דרור, היו הראשונים שהבדילו בין הקבוצות השונות בקרב הקהילה המוסלמית, ובהן גם בני האורמו והסומלים. הם אף תיעדו חומר אתנוגרפי יקר על אודות הקבוצות הללו (עמ' 66), שאפשר לחברו לדברים שכתבו באותה תקופה – וגם מאוחר יותר – מיסיונרים נוצרים אירופים. הכתבים הללו מספקים בסיס להבנת תרבויות שהתפתחו בשולי הממלכה האתיופית הדומיננטית בשובו של השלטון הריכוזי לידי הקיסר תאודרוס השני, בשנת 1855.

תחום מעניין שבן-דרור מרחיב בו הוא התמורות שחלו בקרב בני האורמו בשל המדיניות המצרית בהרר ובסביבותיה. המצרים הצליחו לחולל שינויים פוליטיים ודתיים משמעותיים באוכלוסייה המקומית. בני האורמו היו הקבוצה האתנית העיקרית שהייתה צריכה להתאים את עצמה לשלטון ולנורמות האדמיניסטרטיביות החדשות שכפה המשטר המצרי, כפי שרואים, למשל, בקריסת שיטת הגאדה. הגאדה הייתה מערכת חברתית מסורתית שחילקה את מהלך החיים ל-11 מחזורים, ציוני דרך הרחוקים זה מזה כשמונה שנים. כל מחזור, "לופה" בשפת האורמו, מקנה לבניו מערך של זכויות וחובות משלו. בשל ההשפעה המצרית ותהליכי האורבניזציה קרסה שיטת הגאדה אצל בני האורמו, אוכלוסיות רבות התאסלמו וחלק ניכר מהתושבים עברו לגור בהרר (עמ' 97-98).

עוד נושא מרתק שבן-דרור מנתח בפרקים שונים בספרו הוא הגישה שפיתחו גורמים זרים כמו המצרים ומיסיונרים נוצרים אירופים כלפי הדתיות המקומית, והצורך שחשו "לתקן" או "לשפר" אותן. בפרק השישי של הספר מודגש מקרה ההתאסלמות של רבים מבני האורמו. תהליכי התאסלמות והתאסלמות-מחודשת הידקו את הקשר בין האזורים הכפריים הסמוכים להרר ובין העיר עצמה. אחדים מבני האורמו כבר היו מוסלמים לפני הגעת המצרים להרר, אך בעיני נציגי המשטר הקולוניאלי, האסלאם כפי שבני האורמו שמרו עליו היה רדוד וחסר ערך. התאסלמות אוכלוסיית האורמו נתפסה כיעד פוליטי: כאשר מנהיגי הבוקו (בני שבט האורמו) שועבדו, "שערם הארוך של מנהיגי האורמו נחתך והם נימולו בידי המצרים" (עמ' 114). במצבים אחרים, כותב בן-דרור, כינסו המצרים את בני האורמו שלא נחשבו מוסלמים לחלוטין סביב המסגד המרכזי בהרר, והכריזו באוזניהם על קשר רשמי בין הנביא מוחמד והאמונה הדתית שלהם (עמ' 115-116). בהקשר הזה מעניינת מאוד ההקבלה בין התפיסה המצרית ותפיסתם של מיסיונרים אירופים בסוגיה, כפי שמביא אותה בן-דרור בסוף הפרק העוסק בהשפעת הגזירים הקפוצ'ינים על האינטראקציה בין האוכלוסיות השונות בהרר.

הפאשא מוחמד נאדי פתח את שערי הרר לסוחרים ולמיסיונרים אירופים, שמצאו עוד הזדמנות לחזור ולפעול, הפעם בחסות מצרית, לטובת האינטרסים הכלכליים והדתיים שלהם באזור קרן אפריקה. כפי שמסביר בן-דרור, הפתיחה המחודשת לכוחות בעלי השפעה אירופית המריצה את הכלכלה ההררית. הפאשא מוחמד נאדי אפשר לחאווייר אלפרד בארדי להתישב בהרר, לפתוח בתי מסחר לייצור קפה ולייבא מוצרים מאירופה (עמ' 153). אך הדבר הבולט במובהק הוא נכונות המשטר לביסוס מיסיון קפוצ'יני צרפתי

באפריל 1880 בידי מונסניור טורן קאנייה, כשבמקביל התפתח תהליך דינמי של הפצת האסלאם ובנייתם של מסגדים חדשים (עמ' 155–160). ואמנם, בן־דרור מציין כי הסיבות שהובילו את הרשויות לאפשר את קיומה של פעילות מיסיונרית אינן ברורות לגמרי. המידע החשוב בפרק זה מאתגר את התפיסה הבינארית והפשטנית המייחסת לנצרות ולאסלאם משקל אבסולוטי ביחסים שבין אוכלוסיות שונות. לדוגמה, בן־דרור מציג את עדותו של אב המנזר של הקפוצ'ינים, שהבדיל בין מצרים למוסלמים (עמ' 156). הרר, בעיניו, כלל לא הייתה מקום לפעילות מיסיונרית, אלא אזור מוגן שאלוהים דאג לספק לקפוצ'ינים בחסות הדגל המצרי. מהרר התכוונו המיסיונרים להגיע למקומות אחרים, ומכאן עולה כי קאנייה אינו עוסק בדתם של המצרים, אלא בתפקידם כמגיני הסדר. בדבריו טען כי "חמש או שש שנים לפני הכיבוש המצרי היינו נשחטים מיד לאחר הגעתנו לכאן" (עמ' 156).

בספר מפורטת מורכבותם של היחסים בין האוכלוסייה האסלאמית הדומיננטית ובין בני המיעוט, נזירים ורים המנסים להפיץ את דתם על אף תפיסות אידאולוגיות או דתיות קודמות. הפרק העוסק בכך מיטיב לתאר את ההיסטוריה של היחסים היומיומיים בין הפלגים השונים של האוכלוסייה המקומית, ועושה זאת בסיוע מגוון רחב של מקורות. מהפרק אפשר לראות כי המשטר הקולוניאלי המצרי הגן על המיסיונרים בחשאי ובשקט, וכי האוכלוסייה בהרר ראתה במיסיונרים ובקולוניאליזם המצרי משתפי פעולה זה עם זה. עוד אפשר לראות את הרתיעה והפחד של המיסיונרים מהאוכלוסייה המקומית, את הסתגרותם ואת סלידתם מרחובות צדדיים וצרים, בשל הפחד מהתושבים המוסלמים (עמ' 157). הפרק עשיר בתיאורים של פעילות הקפוצ'ינים והצלחותיהם היחסיות: הקמת סמינר, הוראת צרפתית ולימוד ערבית ושפת האורומו.

ספרו של בן־דרור מזכיר עד כמה חשוב לבחון את חיי היומיום ואת הפרטים הקטנים כדי לפענח את היחסים הבין־קהילתיים והבין־דתיים. לצד הנרטיב של הקפוצ'ינים, המתארים עוינות בהרר, אפשר לראות נוכחות של צלבים באזורים ציבוריים ושתיית יין עם המצרים, דברים חסרי תקדים בהרר. התושבים המקומיים היו עייפים מהקולוניאליזם התורכו־מצרי, ואת נוכחות המיסיונרים הקפוצ'ינים ראו כשיפור, בלי קשר לזהותם הדתית (עמ' 160).

בן־דרור מדגיש עוד כי כפי שקרה בין המצרים לבני האורומו, גם יחסם של הקפוצ'ינים לשבטי האורומו מחוץ להרר היה כאל אנשים שנטייתיהם המוסלמיות רדודות וניתנות לשינוי (עמ' 161). נושא זה יכול לכונן שדה להתפתחותו של מחקר מעניין ביותר, העוסק ביחסם של אנשי דת נוצרים כלפי סוגים שונים של מוסלמים, ובין היתר, בקשר בין דת למזג תרבותי: כיצד מבחינים בין מוסלמי "רדוד" לאדוק? מהם המאפיינים המקומיים ההופכים את האוכלוסייה לוורסטילית, היכולה לנהוג באופן אחד ביום אחד ובאופן אחר למחרת? במקומות רבים נראות תפיסות כאלו של מיסיונרים עוד במאה השש־עשרה, והספר פותח שער להמשך מחקר בכיוון זה.

אם כן, ספרו של בן־דרור מספק מבט מורכב על המשטר הקולוניאלי של מצרים בהרר, ובייחוד על החיים הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים והדתיים של האוכלוסיות השונות בשנים 1875–1887. המחקר מעניין ביותר, והוא תורם הן להכרה בחשיבותה של הבנת ההיסטוריה של אתיופיה בהקשר המזרח התיכון והתהליכים האזוריים שחלו במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה, והן להכרה בחשיבותה של הבנת ההיסטוריה של קבוצות אתניות שונות החולקות מרחב גאוגרפי אחד.